

LACZKÓ SÁNDOR

A butaság

(SZÓCIKK-ESSZÉ)

Gilles Deleuze Nietzsche-re utaló elhíresült kijelentése, miszerint „*A filozófia arra szolgál, hogy kárt okozzon a butaságnak, szégyenletes dologgá tegye a butaságot.*”¹ – egyenesen a filozófia célkeresztjébe helyezi a butaságot. Miért is? Mert a butaság tévútra viszi, statikussá és tompává teszi, alibivé és reflektálatlanná silányítja a gondolkodást, s így az észhasználat mesterségeként a filozófia a legilletékesebb a megkárosításában. A butaság esetén ugyanis a gondolkodás érvényessége kérdőjeleződik meg. Még akkor is, ha cseppet sem tűnik butaságnak az észszerűvel szemben olykor az észszerűtlent választani. A butaság az ész paradoxona. Felszínre hozza a gondolkodás végességét és hiányosságait, megmutatja korlátait és elégtelenségét. Elsősorban mint hiány, mint kiegészítésre szoruló állapot, mint az emberi létezés ősszállapota tárulkozik fel. Nem önmagában vett fogalom, hanem az észhasználat relációjában nyeri el pozícióját. Hozzátartozik az emberi létezmódhoz, részese, sőt formálja az emberi kultúrtörténetnek. A butaság és az okosság, az ostobaság és a bölcsesség egyazon észhasználati struktúra részei. Ám ne csodálkozzunk, ha nem szívlelik egymást.

De mit is jelent kárt okozni a butaságnak? Netán azt, hogy a károkozás során a butaság sivár sivatagi homokját az értelem burjánzó oázisai váltják fel? Kárt okozni annyi, mint diadalra juttatni az ést és meghátrálásra kényszeríteni a kártékony botorság és az ostobaság erőit? Leleplezni és megszégyeníteni az alantas és sivár észjárását, egyúttal nyilvánvalóvá tenni, hogy mi az, ami eltorzítja és ellehetetleníti a gondolkodást? Talán igen, ez maga a károkozás. Miközben persze tudjuk, hogy a károkozás sohasem lehet teljes, a győzelem sohasem lehet megsemmisítő.

S vajon mit jelent ebben az összefüggésben a butaság szégyenletessége? Valamiféle értéktelen dolog miatt előálló kellemetlen érzetet, amit a közösség embere nem vállalhat szemléltetés nélkül mások előtt, mert kikezdi önértékelését és zátonyra futtatja társadalmi megítélését? A butaság szégyenletessége abban nyilvánul meg, hogy a közösség előtt vállalhatatlanná, sőt nevetségessé válik alantassága és korlátoltsága? Ám ne legyenek illúzióink, mert épp a buta az, aki nem fog szégyenkezni, hisz butasága pont abban mutatkozik meg, hogy képtelen empátiára, belátásra, intuícióra és önreflexióra, sőt: önmaga értelmi képességeit túlbecsüli. A gondolkodás elégtelensége feletti szégyenkezés ugyanis az empátiára, belátásra, intuícióra és önreflexióra képes gondolkodó ember sajátja. A filozófia pedig azáltal, hogy aktivizálja az intuitív, empátiára és belátásra képes, önreflexív és kritikai gondolkodást, a butaság leleplezésére leginkább hivatott.

De ki is valójában a buta? Minden bizonnyal az, akinek torz, homályos, tompa, semmitmondó, és a lényeglátásra képtelen a gondolkodása. Akinek szellemi repertoárjából hiányzik az em-

¹ Gilles Deleuze: *Nietzsche és a filozófia*. Ford. Moldvay Tamás, Kovács András Bálint, Gond Alapítvány Kiadó – Holnap Kiadó, Budapest, 1999, 167.

pátia és az intuíció, akinek észjárása sivár és felületes, s akinek képességbeli hiányosságai vannak. Butának lenni annyi, mint híján lenni értelemi korlátaink belátásának és híján lenni az ön-reflexiónak. A buta reflektálatlanul és kétségek nélkül hiszi, hogy elegendőt tud, sőt, másoknál mindent jobban tud. Miközben fogalma sincs az elgondolandó irdatlan nagyságáról.

Azzal, ahogyan a butaságról beszélünk, mintegy azonnal pozicionáljuk is önmagunkat, sőt értékítéletet alkotunk, megbélyegzünk, netán gyalázkodunk, jobbra egy általunk vélelmezett okosságpozícióból. Nyelvbé ágyazottan, az okos önjelölt szerepéből kitekintve mindig leminősít az, aki a butát, az eszetlent, a hülyét megjelöli. „KARESZ HÜJE / GYÖNGYI HÜJE / csak én vagyok okos / énnekem a segembe is felyem van.” (Weöres Sándor: Kisfiúk témáira) Vagyis azt, hogy ki a hülye, azt én mondom meg. Mint ahogyan azt is, hogy én, aki ezt mondom, természetesen okos vagyok. Ám ha oly módon pozicionálom önmagamot okosnak, hogy nekem a 'segemben is felyem van', akkor valójában én vagyok a seggfej. Vagyis az a hülye, sőt bárgyú és ostoba, aki másra osztja ki a buta szerepét, s önmagát még az ironia kedvéért sem képes butának láttatni és elgondolni.

A butaság – szótári definíciói szerint – szellemi képességek hiányára, a gondolkodás restségére és önállótlanúságára utal. A nyelv gazdagsága, mint afféle butaságtipológia, sokat elárul a butaság természetéről: *Buta, vagyis számár, csacsi, barom, marha, ökör, tyúkeszű.* (Eddig az állati hasonlatok. Én kérek elnézést szegény állatoktól.) Az ember viszont lehet *botor, balga, bugyuta, ostoba, csacska, sületlen, esztelen, dóre, sivár, tompa, együgyű, hülye, idióta, félkegyelmű, féleszű, félnótás, félcédulás, bamba, ügyefogyott, oktondi, eszetlen, agyatlan, kretén, retardált, oktalan, hiányos értelmű, földhözragadt, tudatlan, bárgyú, üresfejű, zagyva, szülkátó-körű, korlátolt, balfék, sőt akár balfasz is.* Mint látható, a butaság rokon- és társfogalmai sok esetben a teljesség hiányára utalnak. (*féleszű, félnótás, félcédulás, tudatlan, szülkátó-körű, korlátolt stb.*) A teljességre, ami nincs meg, noha valamiféle vélelmezett normalitás azt kívánná, hogy meglegyen. Feltűnő a sok fosztóképző jelenléte, hisz a teljesség, az egész szűnik itt meg, s válik esetlegessé, hiányossá (*sületlen, esztelen, eszetlen, agyatlan, oktalan, tudatlan*).

Nos igen. A tudatlanság az ember ősalapja a Paradicsomban, ami egyben hiánytalanságot, teljességet, gondnélküliséget is jelent. Vagyis azt, hogy az embernek nincs szüksége a tudásra, noha a tudás nem hiányzik ebből a paradicsomi ősalapból. Ilyenformán tehát nem tudás nélkülség, nem a valamitől való megfosztottság: hiszen Ádámnak és Évának a bűnbeesés előtt mindenük megvolt. Pontosan annyi tudás birtokában voltak, amennyire szükségük volt – azaz tudták az elegendőt és a szükségest. Arról viszont nem volt tudásuk, hogy mire való a tudás fájának gyümölcse. Csak a tiltást ismerték. Egyszer aztán mégis átléptek a tilosba. Ám az ember eredendő bűne egyúttal lehetősége is annak, hogy valamit kezdjen önmagával. Netán a tudatlanság lenne a kegyelmi létállapot? A tudatlanság lenne a paradicsomi lét maga, amitől való elrugaszzkodás, a 'bűnös lét' egyben az ember tudásalapú létezőmódja? Tudatlanság mint gondnélküliség és teljesség versus tudás mint hiánylét és végesség-tudat? Ez a reláció merőben más síkra terelheti a butaság értelmezését.

Az eredendő butaság, az ősbutaság, amely önmaga oka, vele születik az emberrel, sőt az emberiséggel. Ám van, hogy a butaságba mintegy beletanuljuk, beleszocializáljuk magunkat, tehát a butaság valamiféle téves tudásból türemkedik ki, rosszul tudott dologból válik le, s mutatja meg magát például akkor, amikor előítéleteink sablonná szervesülnek, s rugalmatlan gondolkodást eredményeznek. A butaság nem keletkezik, hanem eredendően van, s elburjánzik, teret hódít, sőt visszafoglal – amikor primitív reakció formájában jelenik meg.

Mint ahogyan az Borges *Márk evangéliuma*² című prózájában is történik. Az elbutulás – amikor a butaság okoz kárt az okosságoknak – annak a folyamata, ahogyan a Gutre család végtelenül primitív módon, az elfelejtett tudás homályában reagál Márk evangéliumára. A tudás, a műveltség, a gondolkodás képessége bomlik itt le néhány generáció alatt. Önreflexióra képtelenül, tudatlanul és torz módon hajtják végre az emberáldozat rituáléját. Borges nyitva hagyja a kérdést – lehet, hogy butaságnak látszik, amit a primitív ősködben élő Gutre család tesz, de mégiscsak a megváltás halvány ígérete villan fel cselekedetük mögött, hiszen ami aktiválja őket, az egy történet egy általuk elfelejtett könyvből, a Bibliából, és ennek köszönhetően történik változás az életükben. S ha ez így van, akkor saját szempontjukból mégsem értelmetlen az emberáldozat rituáléja.

A butaság, a tudatlanság és az önhitt gondolkodás két kérlelhetetlen kritikusa Szókratész és Nietzsche. Mondhatni mással se foglalkoztak, csak az emberi ostobaság, tudatlanság, hiúság és alantasság leplezésével. Vagyis azzal, hogy kárt okozzanak a butaságnak. A szókratészi „*Magamról ugyanis tudtam, hogy úgyszólván semmit sem tudok, ...*”³ gondolata, vagyis a kvázi tudás firtatása egyúttal az athéniakról kiállított butasági bizonyítvány is. Nietzsche szintén az emberi balgaságot leplezi le, amikor az intellektus hazugságait ostromozza: „*A számtalan villódzó naprendszerbe szétporciózott Világmindenség egyik félreeső szegletében volt egyszer egy égitest, amelyen bizonyos okos állatok kitalálták a megismerést. Ez volt a legelbizakodottabb és leghazugabb pillanata a »világtörténelemnek«. ... milyen szánalmasnak, árnyékszerűnek és tűnékenynek, mennyire céltalannak és nem szükségszerűnek mutatkozik a természet egészén belül az emberi intellektus. Örökkévalóságokon át nem létezett, és semmi sem fog történni, ha ismét szertefoszlik.*”⁴ Nietzsche szemében a legnagyobb butaság, sőt egyenesen az intellektus veszedelme: az értelem gőgös önelégültsége. Ostobaság, ha az ember többet gondol önmagáról, mint ami valójában. Az ember butasága, hogy teljesnek hiszi és hazudja önmagát, és túlbecsüli intellektusát. Így képtelen saját ostobaságát meglátni és leleplezni, ezáltal megsemmisül, sőt nevetség tárgyává válik. Szerinte az is csoda, hogy ez a gőgös, hiú és hazug ember egyáltalán érdeklődést mutat az igazság iránt. Ám az igazságra is jobbra csak önmaga pozícionálása miatt van szüksége.

S vajon mi az oka annak, hogy a buta többnyire okosabbnak értékeli önmagát, mint ami? Minden bizonnyal kognitív torzítás hatása ez, miszerint minél kevésbé ért valaki egy dologhoz, minél inkább megkérdőjelezhetőek értelmi képességei, annál inkább hajlamos túlbecsülni a saját tudását. Annál inkább többnek akar látszani, mint ami. Nyilvánvalóan azért, mert a tudatlansága ellehetetleníti, sakkban tartja az önértékelését, gátolja az önreflexióját. Hétköznapi tapasztalat, hogy a buta emberek képtelenek a saját tudatlanságukat a helyén kezelni. Gyengék a *metakognícióban*, gyengék abban, hogy reflektálni tudjanak saját értelmi képességeikre és működésükre, ami így torz ön- és tárgyszemléletet eredményez.

Az ugyanis az ember pszichés szüksége és önbecsülésének része, hogy önmagát valakinek, tehát ne akárkinek, s főleg ne senkinek tekintse. Olyannak, aki számít, aki fontos, aki

² J. L. Borges: *Márk evangéliuma*. Ford. Székács Vera. In Borges: *A titkos csoda*. Európa Kiadó, Budapest, 1986, 405–413.

³ Platón: *Szókratész védőbeszéde*. 22d, Ford. Devecseri Gábor. In *Platón összes művei*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984, 408.

⁴ Friedrich Nietzsche: *A nem morálisan felfogott igazságról és hazugságról*. Ford. Tatár Sándor. In *Athenaeum* 1992. 3. füzet, 3.

elismerésre méltó. Identitásunk játéka, sőt pszichés beállítódásunk sajátossága, hogy pozícióba helyezzük önmagunkat azért, hogy becsülhessük magunkat. Annak érzete, hogy 'nem vagyok buta', hanem fontos dolog tudója vagyok, tehát valaki vagyok, a talpon maradásunk nélkülözhetetlen eszköze. Ugyanis az okos ténylegesen csak akkor okos, ha tudja, hogy maga is kiegészítésre szorul. Ha tisztában van azzal, hogy sem tudása, sem semmilyen képessége nem lehet tökéletes és teljes. S mi ez, ha nem maga a szókratészi pozíció.

Ugyanakkor az is igaz, hogy önmagunk butaságát leginkább mások látják meg, míg én magam mások butaságát veszem észre, leplezem le előszeretettel. Cseppet sem konfliktus nélküli ez a munkamegosztás, ami akár inspiráló is lehet. De vajon képesek vagyunk önmagunkat butaként, tudatlanként elgondolni? Remélhetőleg igen. Az önirónia lenne az önreflexió azon eszköze, amellyel az ember képes önmagát nyíltan mint tudatlant leleplezni, – s ezáltal helyzetbe hozni magát a gondolkodást, kárt okozva a butaságnak. Tudatában lenni saját butaságunknak – ez az önirónia előfeltétele és egyben gyakorlóterepe.

De afelől se legyenek kétségeink, hogy a buta is képes a gyakorlati okosságra, s van, hogy megleli az igazságot. Forrest Gump buta lett volna? Minden bizonnyal. Bár butaságában volt valami megrendítő bölcsesség. Képes volt az önreflexióra és önmaga korlátainak a belátására, mondhatni távol állt tőle az intellektus gőgös önelégültsége. S ha korlátaink belátása adott, ha képesek vagyunk kételkedni és önnön ostobaságunkat leleplezni, s önmagunkat butaként, tudatlanként elgondolni, akkor valójában végbemegy a butaságnak történő károsítás. (Talán ez a legtöbb, amit tehetünk.)

